

เจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนา :
ความหมายและแนวคิดพื้นฐานทางประติมานวิทยา
Buddhist Cetiya :
meaning and basic concepts of Iconography

เทพพร มั่งธานี
Thepporn Mungthane
สาขาวิชาไทยศึกษา
Program in Thai Studies
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา
Faculty of Humanities and Social Science
Burapha University

บทคัดย่อ

บทความนี้ มุ่งเสนอความหมายเดิมของเจดีย์คือสิ่งที่ควรเคารพทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนาในด้านความหมายของเจดีย์ตามวัฒนธรรมการสร้างเจดีย์ที่สืบทอดมาจากศิลปะของเจดีย์ในแต่ละยุค เป็นภาพสะท้อนของเจดีย์ที่แสดงออกในเชิงสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเสนอหลักการพื้นฐานในการตีความเจดีย์ ซึ่งเป็นแนวคิดพื้นฐานด้านประติมานวิทยาของเจดีย์ที่สอดคล้องกับหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย

คำสำคัญ : เจดีย์, พุทธเจดีย์, ประติมานวิทยา

Abstract

This article aims to present the original meaning of the cetiya, which covers both concrete and abstract things that should be respected and general knowledge of Buddhist cetiya. In terms of the meaning of the cetiya according to the culture, the building of the cetiya inherited from the art of the cetiya of each era is a reflection of the cetiya that expresses the significant symbol of Buddhism according to the local culture. It also proposed the basic interpretation of the cetiya which is the basic concept of Iconography of the chedi that is consistent with the basic principles of Buddhism.

Keywords: Cetiya, Buddhist Cetiya, Iconography

บทนำ

ความหมายเดิมของเจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนากับรูปทรงของเจดีย์ที่พบเห็นทั่วไปอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ความหมายเดิมของเจดีย์อาจเป็นสิ่งที่ไร้รูปทรงหรือเปิดโอกาสให้สร้างสรรค์อย่างไม่มีที่สิ้นสุดได้ แต่ปัจจุบันเมื่อกล่าวถึงเจดีย์ผู้คนมักจะยึดติดด้านรูปลักษณ์ กล่าวคือจะนึกถึงก่อสร้างทางศาสนามีรูปทรงสูงคล้ายลอมฟางที่มียอดแหลม ซึ่งสิ่งสร้างดังกล่าวได้พัฒนามาเป็นสัญลักษณ์และองค์ประกอบสำคัญของศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งสะท้อนความมีศรัทธาอันแรงกล้าต่อพระพุทธศาสนา และเมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ไปถึงที่ใดก็มักมีการสร้างและสืบทอดรูปแบบเจดีย์ตามคติทางศิลปะหรือสกุลช่างที่ได้รับการสืบทอดและยอมรับในยุคสมัยนั้น

การศึกษาเรื่องเจดีย์ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่มุ่งไปที่สิ่งก่อสร้างขึ้นเพื่อเคารพบูชาตามคติทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีพัฒนาการตามยุคสมัยของศิลปะ โดยให้ความสำคัญกับแนวคิดและคติการสร้างของกลุ่มชนที่รับพระพุทธศาสนา ในช่วงยุคสมัยต่างๆ ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของตนเอง การศึกษาดังกล่าวนับเป็นคุณูปการแก่การงานวิชาการเรื่องเจดีย์ ซึ่งบ่งบอกวัฒนธรรมทางศิลปะของพระพุทธศาสนาที่มีอัตลักษณ์ตามยุคสมัยและความนิยมของท้องถิ่น สะท้อนประวัติศาสตร์การสร้างบ้านเมืองของกลุ่มชนชาติต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับสังคมการเมืองการปกครองในแต่ละยุคด้วย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่เน้นไปที่สิ่งก่อสร้างทรงเจดีย์ซึ่งมีพัฒนาการตามรูปแบบของสกุลช่างมากกว่าการทำความเข้าใจความหมายทุกมิติของเจดีย์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น ทำให้ความหมายของเจดีย์ถูกกำหนดให้แคบลง จนทำให้คนส่วนใหญ่คิดว่าเจดีย์คือสิ่งก่อสร้างทางพระพุทธศาสนาที่มีรูปทรงสูงคล้ายลอมฟางเท่านั้น ในด้านประวัติศาสตร์วิทยาของเจดีย์ก็มีการเสริมแต่งเรื่องราวออกไปตามคติของท้องถิ่นหรือตามที่ตลาดแห่งศรัทธาต้องการ ทำให้มองข้ามความหมายเดิมที่สะท้อนหลักการทางพระพุทธศาสนาซึ่งเปิดกว้างต่อการสร้างสรรค์ทางด้านศิลปะทางศาสนาที่สามารถเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดนิ่ง

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อกลับไปทบทวนความหมายเดิมทั้งด้านเนื้อหาและด้านศิลปะที่เชื่อมโยงไปสู่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาและแนวคิดในการสร้างสรรค์เจดีย์ ตลอดจนเสนอคติการตีความหรือแนวคิดด้านประติมานวิทยาของเจดีย์ที่สอดคล้องกับหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนาด้วย

ความหมายของเจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนา

1. รูปศัพท์ของเจดีย์

คำว่า เจดีย์ มาจากคำในภาษาบาลีว่า เจติย (cediya) ภาษาสันสกฤตว่า ไจตย (caitanya) ตามรูปศัพท์หมายถึง สิ่งที่ควรก่อกอง สิ่งที่ควรบูชา และสิ่งที่ก่ออย่างวิจิตร ในภาษาบาลีนิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ฐูป (thupa) และตรงกับภาษาสันสกฤตว่า สฐูป (stupa) ซึ่งใช้ในความหมายเดียวกับเจดีย์

ในด้านรูปศัพท์ คำว่า เจดีย์ ประกอบศัพท์มาจาก จิ ธาตุ มีความหมายว่า ก่อสร้าง สังสม เจริญ รวม ประชุม จิต ธาตุ ที่แปลว่า บุษบา คำว่า จิตต ที่แปลว่า จิตหรือใจ และคำว่า จิตต ที่แปลว่าวิจิตร สดงาม โดยมีรูปวิเคราะห์ศัพท์ ดังนี้

1) คำว่าเจดีย์ที่มาจาก จิ ธาตุ แปลว่า ก่อ สะสม มีรูปวิเคราะห์ว่า จยิตพ พนติ เจติย ที่ชื่อว่าเจดีย์ เพราะเป็นสิ่งอันเขาก่อสร้าง และ ยี่ สุวาน์ ชเนน อัญญาภาทีหิ จยิตพพ ติสมา ตั สุวาน์ เจติย ที่ใด อันชน ก่อสร้างด้วยอิฐ เป็นต้น ที่นั่น ชื่อว่า เจดีย์

2) คำว่าเจดีย์ที่มาจาก จิต ธาตุ แปลว่าบูชา มีรูปวิเคราะห์ว่า จิตยตพ พนติ (บุเชตพพนติ) เจติย ที่ชื่อว่าเจดีย์ เพราะเป็นสิ่งควรบูชา

3) คำว่าเจดีย์ที่มาจากคำว่า จิตต แปลว่า จิต หรือใจ มีรูปวิเคราะห์ว่า จิตเต กติ สฐิปตุนติ เจติย เรียกว่าเจดีย์ เพราะทำได้ คือ ตั้งไว้ในจิต

4) คำว่าเจดีย์ที่มาจากคำว่า จิตต แปลว่า วิจิตร สดงาม มีรูปวิเคราะห์ว่า จิตติยตพพนติ เจติย ที่เรียกว่าเจดีย์เพราะสร้างอย่างวิจิตรสวยงาม

(พระโมคคัลลานะและพระสุภูติเถระ, 2535)

ประเภทของเจดีย์โดยทั่วไปที่กำหนดเอาสิ่งที่เรียกว่าเจดีย์ตามความหมายของรูปศัพท์ข้างต้น มี 3 ประเภท คือ

1) เจตียนุคคล คนที่ควรไหว้ เช่น พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ มารดา บิดา ครู อาจารย์

2) เจตียสถาน สถานที่ควรบูชา เช่น อาจเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องพระรัตนตรัย ปัจจุบัน เช่น วัด ที่ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร หอไตร เป็นต้น

3) เจตียวัตถุ สิ่งที่ควรบูชา เช่น พระพุทธรูป สถูปเจดีย์ สิ่งที่บรรจพระธรรม คำสอน เช่น ไบลาณ เป็นต้น (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2513)

ส่วนคำที่นิยมใช้แทนเจดีย์คือ คำว่าสถูป และบางกรณีใช้คู่กันเช่นสถูปเจดีย์ มีข้อสันนิษฐานว่า การใช้คำว่า สถูป แทนคำว่า เจดีย์ เกิดจากข้อสันนิษฐานว่า สถูปแรกเริ่มมีที่มาจากเนินดินหลุมฝังศพของบรรพชน หรือต่อมาคือสิ่งก่อสร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญเพื่อเป็นอนุสรณ์และกราบไหว้บูชา ดังนั้นสถูป จึงมีความหมายพ้องกับเจดีย์ และใช้แทนกันได้ บางครั้งพบว่าใช้ควบคู่กันว่า สถูปเจดีย์ (กรมศิลปากร, 2550) การใช้คำว่า สถูป ใช้แทนคำว่า"เจดีย์" มีมาตั้งแต่สมัยอินเดียบราณ ส่วนในประเทศไทย สมัยสุโขทัย คำว่าสถูปและเจดีย์ใช้ควบคู่กันเป็น "สถูปเจดีย์" จนกระทั่งในปัจจุบัน แต่โดยทั่วไปนิยมใช้คำว่าเจดีย์มากกว่าสถูป (สันติ เล็กสุขุม, 2538)

จากความหมายของรูปศัพท์ข้างต้น คำว่าเจดีย์ หรือสถูปเจดีย์ นอกจากจะหมายถึงสิ่งที่ก่อขึ้นเพื่อให้เป็นสถานที่ควรบูชา สิ่งที่ควรบูชา และสิ่งที่ควรตั้งไว้ในใจแล้วยังมีนัยของสุนทรียะคือความวิจิตรสวยงามด้วย ในที่นี้ผู้เขียนจะใช้คำว่าเจดีย์ เพื่อสื่อความหมายของเจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนา

2. ประเภทของเจดีย์

การจัดประเภทของพุทธเจดีย์หรือเจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงสถานที่หรือสิ่งที่เคารพบูชาเนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เรียกเต็มว่า สัมมาสัมพุทธเจดีย์ หรือกำหนดเอาเจดีย์ที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาทั้งหมด เรียกว่า พุทธเจดีย์ มี 4 ประเภท ได้แก่

1) ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

2) บริโภคเจดีย์ คือ เจดีย์คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอยอย่างแคบหมายถึงต้นโพธิ์ อย่างกว้างหมายถึงสังเวชนียสถาน 4 ตลอดจนถึงทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าเคยทรงบริโภค เช่น บาตร จีวร และบริวารอื่นๆ เป็นต้น

3) ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์บรรจุพระธรรม เช่น โบราณจารึกพุทธพจน์แสดงหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

4) อุทเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูปเจดีย์เหล่านี้ ในที่มาแต่ละแห่งท่านแสดงไว้ 3 ประเภท นับรวมที่ไม่ซ้ำเข้าด้วยกัน จึงเป็น 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2553)

3. ผู้ที่ควรแก่เจดีย์ตามคติพระพุทธศาสนา

ผู้ควรแก่เจดีย์ในที่นี้หมายถึงเจดีย์วัตถุ คือสถูปเจดีย์ ซึ่งคติทางพระพุทธศาสนายังกล่าวถึงบุคคลผู้ควรแก่การสร้างสถูปหรือเจดีย์ให้เป็นอนุสรณ์เพื่อเคารพบูชา เรียกว่าอุปารบุคคล หมายถึง ผู้มีคุณความดีพิเศษควรสร้างสถูปหรือเจดีย์ไว้เคารพบูชา 4 จำพวก ได้แก่

- 1) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นอุปารบุคคลจำพวกหนึ่ง
- 2) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เป็นอุปารบุคคลจำพวกหนึ่ง
- 3) สาวกของพระตถาคตเป็นอุปารบุคคลจำพวกหนึ่ง
- 4) พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นอุปารบุคคลจำพวกหนึ่ง

และพรรณนาถึงอานิสงส์ในการบูชาสถูปเจดีย์ของอุปารบุคคลดังกล่าวว่าเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (ที.ม.(ไทย) 10/134/165)

คดีดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบุคคลที่ควรสร้างเจดีย์ไว้เพื่อเคารพบูชา รวมถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์เพราะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุของพระอรหันต์ จากคตินี้เองในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่เมื่อคราวที่พระสารีบุตรเถระผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวานิพพาน หลังจากทำฌาปนกิจสรีระแล้ว พระพุทธองค์ได้รับสั่งให้สร้างเจดีย์เพื่อบรรจุสารีริกธาตุส่วนหนึ่งไว้ที่ประตูพระเชตวัน เมืองสาวัตถี และอีกส่วนหนึ่งให้สร้างสถูปเจดีย์บรรจุไว้ที่นาถันทาบ้านเกิดของพระสารีบุตรเถระ ประเพณีชาวพุทธได้สืบทอดคดีดังกล่าวโดยถือเป็นพระพุทธานุญาตให้สืบทอดการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนา (พระมหาสมจินต์ สมมาปญญ, 2547)

4. เจดีย์ของพระพุทธเจ้าในพุทธวงศ์

ตามคติทางพระศาสนาพุทธเชื่อว่าพระพุทธเจ้าในอดีต มีจำนวนมากมาย นับไม่ถ้วนตั้งแต่เกิดตายในมหาสมุทร ในคัมภีร์พุทธวงศ์หมวดที่ว่าด้วยพุทธปภินณกัณฑ์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าไว้ 28 พระองค์ พระพุทธเจ้า 3 องค์แรก (นามว่า ตณ्हังกร เมธังกร และสรณังกร) เป็นพระพุทธเจ้าก่อนพุทธวงศ์ **ที่นับในวงศ์ของพระโคตมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน** มีอยู่ 24 พระองค์ เพราะพระพุทธเจ้าทั้ง 24 พระองค์นั้นเป็นผู้เคยประทานพยากรณ์ว่า **พระโคตมโพธิสัตว์** จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เมื่อรวมพระโคตมพุทธเจ้าด้วย จึงมีพระพุทธเจ้าในพุทธวงศ์ 25 พระองค์

เรื่องราวของเจดีย์กับพระพุทธเจ้าปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธรศาสนา ได้กล่าวถึงพระสถูปเจดีย์ของพระพุทธเจ้าในพุทธวงศ์ 25 พระองค์ ซึ่งมีขนาดแตกต่างกันไป รวมถึงลักษณะของการแผ่กระจายของพระธาตุไปยังนานาประเทศ ได้แก่

1) พระที่ปังกรพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ณ นันทาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระชินเจ้าพระองค์นั้น สูง 36 โยชน์ พระสถูปบรรจุบาตร จีวร บริหาร และเครื่องบริโภคนของพระองค์ผู้ศาสดา ที่โคนต้นโพธิ์ในกาลนั้น สูง 3 โยชน์

2) พระโกณฑัญญพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ นันทาราม พระเจดีย์ของพระองค์สูง 7 โยชน์

3) พระมณฑลพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสละ พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูง 30 โยชน์

4) พระสุมนพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อังกคาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น สูง 4 โยชน์

5) พระเวทพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตุดแตกกระจัดกระจายไม่รวมเป็นแห่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

6) พระโสภิตพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตุดของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแห่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

7) พระอินมัทสสีพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูง 25 โยชน์

8) พระปฐมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตฤของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

9) พระนารทพุทธ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุทสนนคร พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สูง 4 โยชน์

10) พระปฐมุตตรพุทธเจ้า พระชินพุทธเจ้าพระนามว่าปฐมุตตร เสด็จดับขันธปรินิพพานที่นันทาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สูง 12 โยชน์

11) พระสุเมธพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตฤของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

12) พระสุชาตพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสลาราม พระเจดีย์ของพระศาสดา สูง 3 คาคูด

13) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อัสสัตถาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น สูงถึง 3 โยชน์

14) พระอัทธทัสสีพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตฤของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

15) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เกสาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์นั้น สูงถึง 3 โยชน์

16) พระสิทธิถตพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อินมาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สูงถึง 4 โยชน์

17) พระติสสพุทธเจ้า พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าติสสะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่นันทาราม พระสถูปของพระองค์ สูงถึง 3 โยชน์

18) พระปุลสพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตฤของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

19) พระวิปัสสิพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุเมตตาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สูงถึง 7 โยชน์

20) พระสิขีพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อัสสาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สูงถึง 3 โยชน์

21) พระเวสสภูพุทธเจ้า พระเวสสภูพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

22) พระกุกสันธพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สูงถึง 1 คาวุต

23) พระโกนาคมนพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

24) พระพุทธเจ้าพระนามว่ามหากัสสปะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยาราม พระสถูปของพระชินพุทธเจ้านั้น สูงถึง 1 โยชน์

25) พระโคดมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัญญาตของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผลไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทธ.(ไทย) 33/2-26/309-366)

จะเห็นได้ว่า การสร้างพระธาตุเจดีย์ของพระพุทธเจ้าทั้ง 25 พระองค์ ตามคัมภีร์ข้างต้น มีสองลักษณะตามลักษณะของพระธาตุ คือ 1) ถ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใด มีพระธาตุรวมเป็นแท่งเดียวจะสร้างพระธาตุเจดีย์ ณ ที่แห่งเดียวคือสถานที่ปรินิพพาน มีขนาดที่สูงตั้งแต่ 3 คาวุต จนถึง 36 โยชน์ ตามบารมีของพระพุทธเจ้าองค์นั้นๆ และ 2) ถ้าพระพุทธเจ้าพระองค์ใด มีพระธาตุกระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน จะมีการสร้างหลายแห่งประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ

สำหรับการสร้างเจดีย์ของพระโคดมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระองค์มีดำรัสตอบพระอานนท์ว่าด้วยวิธีปฏิบัติในพระพุทธรูประ ตอนหนึ่งว่า *ดูก่อนอานนท์ ... พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้น พึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติ*

พระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง
ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจตุณจกอกิวาท หรือจักยังจิตให้เลื่อมใส
ในสถูปนั้น การกระทำเช่นนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน (ที.ม. (ไทย) 10/133/130) หลังจากพระพุทธองค์
ปรินิพพานแล้วเบื้องต้นมีการสร้างธาตุเจดีย์บรรจุพระธาตุในเมืองสำคัญในชมพูทวีป
8 แห่ง ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุ
พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจำนวนมากมายับไม่ถ้วน
ประดิษฐานทั่วชมพูทวีป โดยมักใช้ตัวเลข 84,000 เป็นการบอกจำนวนเจดีย์ที่สร้าง
ขึ้นมาก และต่อมาได้มีการสร้างเจดีย์ตามคติข้างต้นในนานาประเทศที่
พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง โดยถือว่าเจดีย์เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนสถาน
เนื่องจากเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นที่มาของชื่อว่าพระธาตุเจดีย์
ในยุคต่อมา

การที่คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงเจดีย์ของพระพุทธเจ้าข้างต้น
แสดงให้เห็นว่า การสร้างเจดีย์เป็นสิ่งที่ได้รับรองจากพระไตรปิฎก และมีเรื่องราว
ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเจดีย์ในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธองค์ทรงรับสั่งให้สร้างเจดีย์
ด้วยพระองค์เอง ทำให้มีผู้ตีความว่าการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนานั้นเป็น
พุทธประสงค์โดยตรง จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาข้างต้น
แสดงให้เห็นถึงการก่อตัวของประเพณีการสร้างเจดีย์ของพระพุทธศาสนาในสมัย
พุทธกาลซึ่งเริ่มจากสิ่งที่ปฏิบัติกันอยู่ในประเพณีอินเดียโบราณที่มีมาก่อนสมัย
พุทธกาล

เจดีย์กับความหมายหลายนัย

ตามรูปศัพท์และคติทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ข้างต้น ทำให้
เจดีย์มีความหมายหลายนัยและมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยทางศิลปะเจดีย์ ดังนี้

1) เจดีย์ หมายถึง สถานที่ที่ควรบูชาและน่านีรมรมย์ ซึ่งเป็นความหมายเดิม
ของเจดีย์มีมาก่อนคติทางพระพุทธศาสนา เป็นคติความเชื่อดั้งเดิมหรือเป็นคติ
ที่เกี่ยวข้องกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนทั่วไป ในยุคแรกเจดีย์เป็นสถานที่ที่ผู้คน

เคารพบูชาทั่วไป ตามความเชื่อของตนเองซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ อาราม ต้นไม้ใหญ่ ต้นโพธิ์ กองทราย เนินดิน ป่า ภูเขา จอมปลวก ต่อมาสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐเป็นต้นที่มีลักษณะเป็นทรงสูง แบบโอดว่า เจดียม์มักเป็นสถานที่ร่นรมย์ ดังเช่นข้อความในพระไตรปิฎกว่า.... *ดูกรอานนท... เมืองเวสาลี นารีนรมย์ อุเทนเจดีย์ โคตมเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ พุพุตตเจดีย์ สารินทเจดีย์ ปาวาลเจดีย์ ต่างนารีนรมย์* (ที.ม.(ไทย) 10/2/94/105) ถ้าเป็นสวนดอกไม้เป็นต้นเรียกว่า อารามเจดีย์ หากเป็นป่าที่สิ่งสถิตของเทวดา เรียกว่า วนเจดีย์ หากเป็นต้นไม้เรียกว่า รุกขเจดีย์ (ม.ม.อ.(ไทย) 17/1/297) เจดีย์ที่สิ่งสถิตของยักษ์ อาจเรียกชื่อตามชื่อของยักษ์ เช่น โคตมกเจดีย์ หมายถึงที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่าโคตมกะ (อง.ต.ก.อ.(ไทย) 2/126/265)

จากร่องรอยที่กล่าวถึงเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเจดีย์เป็นวัฒนธรรมโบราณที่เกี่ยวข้องกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของมนุษย์ที่ปรากฏมาก่อนพุทธกาล และที่ตั้งของเจดีย์มักเป็นสถานที่ที่นารีนรมย์ด้วย เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจึงมีการประยุกต์เอาความหมายของเจดีย์มาใช้ด้วยความหมายที่สองเป็นต้นไป

2) เจดีย์ หมายถึง สถานที่และสิ่งของที่พระพุทธเจ้าเคยใช้สอยหรือบริโภค เช่น พระคันธกุฎีที่พักอาศัย เรียกว่า พุทฺมุตตรเจดีย์ หมายถึง พระคันธกุฎีของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ สถานที่ที่พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุขเรียกว่า อนิมิสเจดีย์ รัตนจกรมเจดีย์ รัตนฆรเจดีย์ ต้นไทรใหญ่ในสวนตาลหนุ่มที่พระพุทธเจ้าเคยประทับเรียกว่า สุปติภูมฺเจดีย์ (วิ.ม.อ.(ไทย) 6/4/ 1/1 10) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับแสดงมหาปเทศ 4 เรียกว่า อานันทเจดีย์ (ที.ม.(ไทย)10/187/134) สถานที่ที่พระพุทธองค์ปลงอายุสังขาร เรียกว่า ปาวาลเจดีย์ (ที.ม.(ไทย)10/ 167/1 16) สถานที่เสด็จลงจากเทวโลก ณ ประตุมืองสังกัสสนคร เรียกว่า อจลเจดีย์ สถานที่ตั้งมหาโพธิบัลลังก์ ปัจจุบันเรียกว่ามหาโพธิเจดีย์ สถานที่ถวายพระเพลิงพุทธสรีระเรียกว่า มกุฏพันธเจดีย์ และรอยพระพุทธบาทที่ทรงประทับไว้เรียกว่า ปทเจดีย์ (ม.อ.อ.(ไทย) 23/3/2/449) สถานที่ที่พระพุทธองค์ ทรงทำมหายมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี สถานที่ที่พระพุทธองค์ ทรงทรมานช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์ สถานที่ที่พระพุทธองค์ ทรงทรมานพระยาวานร ณ เมืองเวสาลี ก็นับเป็นบริโภคเจดีย์ด้วย ทั้งนี้

คติในยุคต่อมานิยมนับพุทธบริวารต่างๆ ว่าเป็นบริโภคเจดีย์ด้วย ได้แก่ กายพันธังกับบาตร อยู่ ณ เมืองปาฏลีบุตร ฝ้าอุทกสาฎก อยู่ ณ เมืองบัญจาลรัฐ ฝ้าจัมขันธ์ อยู่ ณ เมืองโกศลรัฐ ไม้สี่พระหนต์ อยู่ ณ เมืองมิถิลา ฝ้ากรองน้ำ อยู่ ณ เมืองวิเทหราช มีดักบกล่องเข็ม อยู่ ณ เมืองอินทปัตถ์ รองพระบาทและถลกบาตร อยู่ ณ บ้านอุสสิพิราหมณคาม เครื่องลาด อยู่ ณ เมืองมกุฏนคร ฝ้าไตรจีวร อยู่ ณ เมืองภัททราชู และฝ้านสีหะ อยู่ ณ เมืองกุรุราชู (ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระพรยา, 2513)

สำหรับสถูปที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า หรือสถานที่ที่ใช้คำว่าสถูปแทนคำว่าเจดีย์ เช่น สถานที่ประกาศพระธรรมจักรในป่าอิสิปตนะปัจจุบันเรียกว่าธัมเมขสถูป บริเวณพระแท่นบรรทมสมัยปรินิพพานปัจจุบันมีทั้งสถูปและวิหาร สถูปเรียกว่ามหาปรินิพพานสถูป เป็นต้น ก็อยู่ในความหมายของเจดีย์ข้างต้นด้วย จะเห็นได้ว่าเจดีย์ประเภทนี้จะให้ความสำคัญกับสถานที่และบริวารที่พระพุทธเจ้าเคยใช้สอยทุกประเภทถือว่าเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชา หรือเป็นเจดีย์สำหรับพุทธศาสนิกชน นอกจากนั้นการสร้างรอยพระพุทธบาทไว้เพื่อบูชาในสถานที่ต่างๆ ก็นิยมจัดเข้าในบริโภคเจดีย์ด้วย เพราะสถานที่ที่มีรอยพระพุทธบาทนั้นมักจะมีตำนานหรือเรื่องเล่าประกอบว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับรอยพระพุทธบาทไว้ ซึ่งพบได้ในวรรณกรรมตำนานของพื้นที่ในเขตวัฒนธรรมของกลุ่มคนนับถือพระพุทธศาสนา

3) เจดีย์ หมายถึงสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ในยุคแรกคือสถูปเจดีย์ที่สร้างบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ขอมมาจากเจ้ามัลละที่เมืองทั้ง 8 ได้แก่ กรุงราชคฤห์ในแคว้นมคธ กรุงเวสาลีในแคว้นวัชชี กรุงกบิลพัสดุ์ในแคว้นสักกะ เมืองอัลลกับปะ เมืองรามคาม เมืองเวฐฐที่ปกะ เมืองกุสินาราในแคว้นมัลละฝ่ายเหนือ และเมืองปาวาในแคว้นมัลละฝ่ายใต้ เรียกว่า ธาตุเจดีย์ในยุคแรก และต่อมาธาตุเจดีย์นี้มีจำนวนมากในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงรับสั่งให้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐานทั่วชมพูทวีป และเมื่อพระองค์ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศเจดีย์ที่สร้างในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานั้นจัดอยู่ในพระธาตุเจดีย์ซึ่งส่วนหนึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมที่สืบทอดจากแผ่นดินแม่และผสมผสานตามคติ

ท้องถิ่นนั้นๆ นิยมเรียกว่าพระธาตุเจดีย์ เจดีย์ตามความหมายนี้เป็นที่รู้จักและเข้าใจของผู้คนส่วนใหญ่ในปัจจุบันที่มักจะถือกันว่า เจดีย์ในพระพุทธศาสนาหมายถึงสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

4) เจดีย์ หมายถึง พระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เรียกว่าธรรมเจดีย์ ด้านรูปแบบในยุคแรกบันทึกอยู่ในความทรงจำของพระสาวกและถ่ายทอดด้วยมุขปาฐะ นอกจากนั้นยังหมายถึงธรรมจากคำพูดรวมทั้งคำที่กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ อันเป็นประโยชน์เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ก็เรียกว่าธรรมเจดีย์ด้วย ต่อมาในยุคที่ถ่ายทอดเป็นตัวอักษรราวพุทธศตวรรษที่ 4-5 ธรรมเจดีย์จึงหมายถึงคัมภีร์ในรูปแบบใบลาน หนังสือ เป็นต้น นอกจากนั้นความหมายของธรรมเจดีย์นี้เป็นความหมายเชิงนามธรรมของเจดีย์ที่ไม่มีรูปแบบวัตถุเป็นกำหนด ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าความเคารพในสังฆธรรมแล้ว ยังเป็นความหมายที่บ่งบอกถึงลักษณะของธรรมในพระพุทธศาสนาด้วย

5) เจดีย์ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ความหมายนี้ตรงกับความหมายของคำว่าอุทเทสิกเจดีย์ ได้แก่ พระพุทธรูป และสิ่งอื่นที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศหรือระลึกถึงพระพุทธเจ้า

สำหรับความหมายโดยทั่วไป พระยาอนุมานราชชนนได้ความหมายของเจดีย์ไว้เป็นสองนัยว่านัยแรกหมายถึงสิ่งก่อสร้างเป็นรูปคล้ายลอมฟางมียอดแหลมเรียกกันเป็นสามัญว่า พระเจดีย์ นัยที่สองหมายถึง ที่เคารพนับอันเป็นความหมายเคลื่อนจากความหมายนัยแรก (พระยาอนุมานราชชนน, 2503)

ในส่วนของราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า สิ่งก่อสร้างคล้ายลอมฟางมียอดแหลม บรรจุสิ่งที่นับถือมีพระธาตุ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของเจดีย์ไว้ว่า เจดีย์หมายถึงสถานที่สิ่งหรือบุคคลที่ควรเคารพนับถือบูชา ในด้านศิลปกรรมไทยหมายถึงสิ่งซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม บรรจุสิ่งที่นับถือมีพระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น เนินดินเหนื่อหลุมฝังศพ หลุมฝังศพหรือสถูป เสาที่คล้ายรูปกรวยเป็นเหลี่ยมสำหรับบรรจุอัฐิของคนตาย และสถานที่บูชาสักการะ (พระพุทธเจ้า) มีความหมายเหมือนกับสถูป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553)

ความหมายตามรูปแบบสิ่งก่อสร้างนอกจากจะหมายถึงเนินดิน ดินที่พูนขึ้น และสิ่งก่อสร้างเป็นรูปคล้ายลอมฟางแล้ว ยังหมายถึงสิ่งที่มีรูปทรงคล้ายบาตรคว่ำอยู่ บนฐานที่วางตามคติทางพุทธศิลป์ทางทิเบตว่า แบบพระสถูปเจดีย์นั้นพระพุทธรองค์ ดำริขึ้นโดยเอาผ้าไตรพับเป็นสี่เหลี่ยมซ้อนกันแล้วเอาบาตรคว่ำบนนั้น เอารากรพระกร บักเป็นยอด (ตำราวิชาอนุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา, 2513) ลักษณะของบาตร ที่วางบนไตรจีวรจึงเหมือนเจดีย์ทรงโอคว่ำและมีารพระกรวางตั้งอยู่ทำให้อุณหภูมิเหมือน มียอดแหลม

สันติ เล็กสุขุม ได้ให้ความหมายทางพุทธศิลป์ว่า เจดีย์หมายถึงสิ่งก่อสร้าง ในพุทธศาสนาอันควรแก่การเคารพบูชา มีทั้งสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุหรือ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปหรือเพื่อเป็นที่ระลึก เป็นต้น เจดีย์ เป็นคำที่ไม่ถึง ลักษณะที่ตรงตรง ต้องมีคำขยายซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ คำขยายที่ให้ความหมายทางด้านตำแหน่งที่ตั้งหน้าที่ใช้งาน โดยมักบ่งถึงขนาดและความสำคัญด้วย เช่น เจดีย์ประธาน เจดีย์ราย ส่วนคำขยายที่ให้ความหมายทางด้านรูปแบบ ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงปราสาท เป็นต้น คำขยายประเภทหลัง มีมากกว่าคำขยายประเภทแรก จากการให้ความหมายเจดีย์ตามการวางตำแหน่ง เจดีย์เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในพื้นที่ ทำให้เกิดเจดีย์ที่มีความหมายตามตำแหน่ง ที่บ่งบอกถึงความสำคัญของเจดีย์นั้น คือ 1) เจดีย์ประธาน หมายถึง พระเจดีย์ ที่ถูกวางตำแหน่งที่เป็นประธานของกลุ่มเจดีย์ 2) เจดีย์ราย หมายถึงพระเจดีย์ขนาด ย่อมที่วางรายรอบอาคารที่เป็นประธาน 3) เจดีย์ทิศ หมายถึง พระเจดีย์ที่วางอยู่ใน ทิศทั้ง 4 หรือมุมทั้ง 4 4) เจดีย์คู่ หมายถึงเจดีย์ที่ทำเป็นคู่ตั้งอยู่ด้านหน้าอาคารสำคัญ เช่นหน้าโบสถ์ 5) เจดีย์หมู่ หมายถึงเจดีย์ที่สร้างเป็นกลุ่มหรือเป็นหมู่ในบริเวณ เดียวกัน (สันติ เล็กสุขุม, 2552)

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง ได้ให้ความหมายของรูปทรงสถูปหรือเจดีย์ว่า รูปทรง สถูป มาจาก เนินดินฝั่งศพ กล่าวคือ เกิดจากการทำพูนดินเหนือหลุม ซึ่งเป็นประเพณี การปลงศพที่เก่าแก่และพบได้ทั่วไปในทุกมุมโลก การทำเช่นนี้เป็นต้นกำเนิด ของสถูปประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ แรกเริ่มก็เป็นแต่เพียงเนินดินที่พูนขึ้นเหนือ ที่ฝังศพบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นรูปแบบที่เทียบได้กับหลุมฝังศพหรือ

หลุมฝังภาชนะบรรจุกระดูกที่มีพูนดินคลุมอยู่ จากนั้นจึงมีพัฒนาการจนกลายเป็น
 สถูปอย่างที่คุณเคยกัน สถูปในระยะแรกเริ่มมีรูปทรงที่เรียกกันว่า ทรงโอคว่า ซึ่งพัฒนา
 มาจากพูนดินนั่นเอง ต่อมาสถูปมีพัฒนาการทางด้านรูปแบบที่สูงเพียวมากขึ้น
 จนกลายเป็นทรงกลมหรือทรงระฆังแบบไทย (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2560)

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้ให้ความหมายตามรูปแบบของพัฒนาการสิ่งก่อสร้าง
 ที่เรียกว่า เจดีย์ ว่ามีความหมายเดียวกับสถูปซึ่งหมายถึงพูนดิน หรือเนินดินเหนือ
 หลุมฝังศพหรือกระดูกของบุคคลที่ควรแก่การเคารพบูชา เป็นธรรมเนียมมาก่อน
 พุทธกาล ต่อมาชาวพุทธได้นำมาปรับใช้เพื่อประดิษฐานพระสารีริกธาตุของ
 พระพุทธเจ้าหรือพระอัฐิธาตุของพระสาวกองค์สำคัญ และเรียกต่างกันไป เช่นเจตียะ
 (cetiya) (ภาษาบาลี) หรือใจตียะ (ภาษาสันสกฤต) หมายถึงสิ่งเตือนใจ
 ในประเทศศรีลังกาเรียกว่า ดาโกบา (dagoba) ในประเทศเนปาลและเขตการ
 ปกครองทิเบตเรียกว่า ใจตียะ (caitaya) ส่วนในประเทศไทยเรียกว่า สถูป (stupa)
 เจดีย์ (chedi) หรือสถูปเจดีย์ ยุคแรกเริ่มที่พัฒนามาจากเนินดินหลุมฝังศพมีรูปทรง
 โอคว่า มีส่วนฐานที่มาจากเขื่อนกันดินไม่ให้เนินดินพังทลายกลายเป็นฐานเจดีย์
 เรียกว่าเวที ส่วนเนินดินพัฒนามาเป็นองค์สถูปสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
 เรียกว่า อังณะ ส่วนบัลลังก์คือรั้วล้อมรอบฉัตรเรียกว่า หรรมิกา ส่วนยอดคือ ฉัตร
 ที่แสดงฐานะผู้ตายเรียกว่า ฉัตรวาริ ต่อมาสถูปได้มีวิวัฒนาการสูงขึ้นและมีขนาดเล็กลง
 อังณะมีลักษณะคล้ายระฆังจึงนิยมเรียกว่า ทรงระฆัง ส่วนยอดที่เป็นฉัตรได้พัฒนา
 มาเป็นปล้องคล้ายปี่ไฉนจึงเรียกว่า ปล้องไฉน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560)

ปัจจุบันเจดีย์เป็นคำเรียกสิ่งก่อสร้างคล้ายลอมฟางที่ประกอบด้วยส่วนยอด
 ส่วนเรือนธาตุและส่วนฐาน องค์ประกอบของแต่ละส่วนในแต่ละยุคสมัยของศิลปะ
 การสร้างเจดีย์มีรูปแบบและส่วนประกอบต่างกันตามวิวัฒนาการทางช่าง และตาม
 คติทางพระพุทธศาสนาที่ปรับเปลี่ยนสืบทอดกันตามยุคสมัยของศิลปะในแต่ละ
 ท้องถิ่น องค์ประกอบที่สำคัญได้แก่ ส่วนยอดมีหยดน้ำค้าง มีปล้องไฉน มีบัลลังก์
 ส่วนเรือนธาตุ มีองค์ระฆัง มีซุ้มจระนำ และส่วนฐาน มีฐานเขียง ชั้นเขียง และฐาน
 ลูกแก้วอกไก่ เป็นต้น (สันติ เล็กสุขุม, 2538)

จะเห็นได้ว่าความหมายตามรูปศัพท์เจดียหมายถึงสิ่งที่ควรเคารพบูชา ซึ่งรวมทั้งบุคคล สถานที่และสิ่งของ ตามความหมายเดิมยังหมายถึงสถานที่ที่ควรบูชาและเป็นที่น่ารื่นรมย์ด้วย คำว่าเจดียจึงมีความหมายกว้างมากครอบคลุมสิ่งที่ผู้คนให้ความเคารพบูชาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ต่อมาจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ควรบูชาตามคติทางพระพุทธศาสนาและเรียกว่าพุทธเจดียคือเจดียที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ารวมเอาสถานที่เคยประทับในโอกาสสำคัญต่างๆ เช่น สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงธรรมเทศนา สถานที่แสดงปาฏิหาริย์ และสถานที่ปรินิพพาน รวมทั้งพระธรรมที่อยู่ในรูปมขปาฐะในยุคแรกและในรูปแบบตัวอักษรหรือคัมภีร์ในยุคต่อมาจัดเป็นเจดียตามความหมายที่ว่าเป็นสิ่งที่ชาวพุทธควรเคารพบูชา ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าเจดียตามคติเดิมข้างต้นจึงไม่ได้หมายถึงสิ่งก่อสร้างที่เป็นรูปทรงเจดียตามที่เห็นกันทั่วไปในปัจจุบัน

หลังพุทธปรินิพพาน พุทธเจดียจึงถูกทำให้เข้าใจว่าหมายถึงสิ่งก่อสร้างคล้ายลอมฟางที่พัฒนาการมาจากการพูนดินเหนื่อหลุมศพ มีรูปทรงคล้ายโอคว่ำหรือบางแห่งเรียกคล้ายบาตรคว่ำ ที่มียอดแหลม มีการสร้างสวรรค์เจดียที่เรียกว่าธาตุเจดียสถูป หรือที่นิยมเรียกรวมกันว่าสถูปเจดีย ในนานาประเทศที่ประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปจำนวนมาก โดยประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบเจดียของอินเดีย ศรีลังกา และพม่า ผสมผสานกับงานศิลปกรรมในท้องถิ่นและส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลหรือดัดแปลงรูปศิลปกรรมจากศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในด้านวิวัฒนาการของเจดียในความหมายปัจจุบันนั้น มีรูปแบบตามศิลปะในยุคสมัยและสกุลช่างต่างๆ มีการแบ่งยุคสมัยตามพัฒนาการของศิลปะการสร้างเจดียตั้งแต่ยุคที่เป็นต้นกำเนิดของเจดียเริ่มจากเจดียศิลปะอินเดีย เจดียศิลปะลังกา เจดียศิลปะชวา เจดียศิลปะจาม เจดียศิลปะเขมร เจดียศิลปะพม่า เจดียศิลปะทวารวดี และเจดียศิลปะศรีวิชัย ซึ่งแพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในส่วนของประเทศไทย มีเจดียที่เป็นศิลปะเขมรในไทย เจดียศิลปะลพบุรี เจดียศิลปะหริภุญชัย เจดียศิลปะสุโขทัย เจดียศิลปะล้านนา เจดียศิลปะอยุธยา เจดียศิลปะล้านช้าง และเจดียศิลปะรัตนโกสินทร์ ในส่วนของประเทศไทยรูปแบบทางศิลปะของเจดียสะท้อนความเป็นมาของสังคมไทย

และแสดงให้เห็นถึงศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความเจริญรุ่งเรือง และความเสื่อมของพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี รูปแบบของเจดีย์มีส่วนที่เหมือนและแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย ตามพื้นฐานทางวัฒนธรรม แหล่งบันดาลใจทางศิลปกรรม และรสนิยมของช่าง ทั้งนี้แยกรูปแบบของเจดีย์ในแต่ละสมัยออกเป็นสองตระกูลคือ เจดีย์ที่ไม่มีเรือนธาตุ ได้แก่ เจดีย์ทรงระฆัง และเจดีย์ที่มีเรือนธาตุ ได้แก่เจดีย์ทรงปราสาท ซึ่งในแต่ละสมัยจะมีการสร้างสรรค์เจดีย์ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น ในสายวิวัฒนาการของเจดีย์ทรงระฆังจะมีส่วนรองรับองค์ระฆังในสมัยสุโขทัยเป็นแบบบัวกลีบ ในสมัยล้านนาเป็นชุดบัวคว่ำ-บัวหงาย ในสมัยอยุธยาเป็นมาลัยเถา เป็นต้น ในด้านรูปแบบเจดีย์มีเอกลักษณ์ของศิลปะแต่ละสมัย เช่น สมัยสุโขทัยมีเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ในสมัยล้านนามีเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านนา ในสมัยอยุธยามีเจดีย์ทรงปราสาทเจดีย์เพิ่มมุม-ย่อมุมเจดีย์ทรงเครื่อง เป็นต้น (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560) ผู้สนใจรายละเอียดแต่ละยุคสมัยสามารถศึกษาจากงานด้านประวัติศาสตร์ศิลป์โดยเฉพาะ

ปัจจุบันในบางท้องถิ่นมีการสร้างเจดีย์ขึ้นเพื่อการบรรจุอัฐิหรือเก็บอัฐิบริหารของพระสงฆ์ที่ประชาชนให้ความเคารพนับถือ มีการสร้างเจดีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานให้แก่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์รวมทั้งมีการสร้างเจดีย์สำหรับบรรจุอัฐิของประชาชนทั่วไปด้วย

แนวคิดพื้นฐานด้านประติมานวิทยาของเจดีย์

เดิมความหมายทางประติมานวิทยา เกิดจากการประยุกต์เอาเนินดินที่พูนขึ้นที่หลุมฝังศพของคนยุคโบราณมาสร้างให้เป็นเจดีย์ ดังนั้นคติในการสร้างจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องมีคำอธิบายว่าแตกต่างจากคติเรื่องการสร้างหลุมฝังศพอย่างไร หากถือตามพัฒนาการของความเชื่อทางศาสนา ประเพณีการฝังศพของคนโบราณจะเห็นว่าได้รับการยอมรับและปฏิบัติเป็นประเพณีในศาสนาแบบเทวนิยมเป็นหลัก เนื่องจากสอดคล้องกับคำสอนของศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าและฝังไว้รอวันพิพากษาของพระเจ้าตามที่ปรากฏในคัมภีร์ แต่ตามคติพระพุทธศาสนาซึ่งมุ่งสอน

ให้เข้าใจหลักไตรลักษณ์นั้นมีรูปแบบในการจัดการศพต่างกัน ดังนั้นคติการสร้างศิลปะทางศาสนาของพระพุทธศาสนาจะต้องสอดคล้องกับหลักคำสอนหรือหลักปรัชญาพื้นฐานด้วย การสร้างเจดีย์ก็เช่นเดียวกัน ความหมายทางประติมานวิทยาต้องสอดคล้องกับหลักพุทธปรัชญาด้วย

เนื่องจากลักษณะเนินดินที่กลายเป็นรูปทรงเจดีย์ไม่สะท้อนหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จึงมีการอธิบายลักษณะรูปทรงของเจดีย์ด้วยสิ่งอื่นได้แก่ ความหมายเกี่ยวกับสิ่งที่ทรงอยู่เป็นอยู่ตามเหตุปัจจัย เป็นองค์ประกอบของสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งปวงเรียกว่าธาตุ 4 โดยใช้ส่วนต่างๆ ของเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แทน กล่าวคือ ส่วนฐานเป็นสัญลักษณ์แทนธาตุดินหรือปฐวีธาตุ ส่วนเรือนธาตุหรือส่วนกลางของเจดีย์ เป็นสัญลักษณ์แทนธาตุน้ำหรืออาโปธาตุ ส่วนยอดเป็นสัญลักษณ์แทนธาตุไฟและธาตุลม หรือเตโชธาตุและวาโยธาตุ

สิ่งที่มียอดคล้ายหยดน้ำค้างบนใบหญ้า มีลักษณะเป็นกองพูนขึ้นคล้ายกองข้าว และคล้ายบาตรคว่ำ โดยอธิบายให้เห็นว่าที่ยอดเจดีย์มีลักษณะเหมือนน้ำค้างบนใบหญ้า ให้ความรู้สึกว่าจะพร้อมที่จะหายไปเสมอ มีลักษณะที่เกิดขึ้นและดับลงหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วซึ่งสะท้อนถึงความเป็นอนิจจัง (ปัจจุบันมักให้ความหมายว่า หยดน้ำค้างเป็นสัญลักษณ์ของนิพพาน) กองข้าวเป็นความหมายของทุกข์ เช่นเดียวกับความทุกข์ของชั้นร้้า หรือที่เรียกชั้นร้้าว่ากองรูปกับนาม หรือการรวมตัวกันของรูปกับนามเรียกว่าชั้นร้้าและการยึดมั่นในกองแห่งชั้นร้้าเป็นทุกข์ ซึ่งสะท้อนหลักทุกข์ และลักษณะของบาตรคว่ำแสดงให้เห็นถึงความว่างเปล่าภายใน หรือความไม่มีตัวตนถาวรให้ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งสะท้อนความเป็นอนัตตา และหลักอนัตตาเป็นหลักการค้นพบที่ยิ่งใหญ่และสำคัญของพระพุทธศาสนา การสร้างส่วนที่คล้ายบาตรคว่ำให้มีขนาดใหญ่เพื่อให้รู้สึกถึงความสำคัญของหลักอนัตตาและมองเห็นแต่ไกลจึงนับเป็นที่นิยมในยุคแรก (Martin Wickramasinghe, 1997)

หลักไตรลักษณ์จึงเป็นหลักธรรมชุดแรกที่น่ามาอธิบายรูปทรงของเจดีย์ จึงขอเน้นให้ความสำคัญและความหมายเพิ่มเติมของหลักไตรลักษณ์โดยสังเขป กล่าวคือ เป็นหลักธรรมที่สะท้อนความจริงที่ต้องมีแก่สิ่งทั้งหลายที่ปรุงแต่งทั้งหมด

(สังฆาร) เสมอกัน ไตรลักษณ์จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณ์ การตระหนักรู้ และเข้าใจกฎไตรลักษณ์ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งต่าง ๆ จนนำไปสู่ปัญญาหรือความเห็นชอบว่าไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา หรือไม่ใช่ตัวตนของเรา ดังพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย จักสุขเป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตาส่งนั้นท่านทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (ส.สพ.(ไทย) 18/1/1) หลักธรรมดังกล่าวเรียกสั้นๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

หลักไตรลักษณ์ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงพรั่ำสอนในโอกาสต่างๆ มาก แต่การที่จะเห็นหลักไตรลักษณ์ข้างต้นนั้นเป็นเรื่องที่ยากสำหรับบุุคคลชนทั่วไป เพราะถูกปกปิดไปด้วยอาการต่างๆ กล่าวคือ การต่อเนื่องของสังฆารที่เรียกว่า สันตติ จะปิดบังไม่ให้เห็นอนิจจลักษณ์ อริยาบถที่เปลี่ยนไปจะปิดบังไม่ให้เห็น ทุกขลักษณ์ และความเข้าใจหรือความรู้สึกรู้ว่าเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นแห่งที่เรียกว่า สมณัญญา จะปิดบังอนัตตลักษณ์ เนื่องด้วยความจริงของชีวิตถูกปกปิดดังกล่าว ทำให้จิตใจของมนุษย์มีแนวโน้มที่จะยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะความยึดมั่นถือมั่นในขันธห้าอันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ซึ่งทุกข์ในการยึดมั่นถือมั่นในขันธห้านี้ หมายเอาทุกข์ทางใจที่แตกต่างจากทุกข์ตาหรือทุกขลักษณ์ที่เป็นอาการของสังฆาร ทั้งปวง หากคิดปะทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญโดยเฉพาะการสร้างสรรค์เจตีย์ เป็นสื่อสะท้อนให้เห็นความเห็นจริงตามกฎแห่งไตรลักษณ์แล้ว ย่อมก่อให้เกิดความหน่ายกับกองสังฆาร เมื่อเกิดความเบื่อระอากับอาการของสังฆารทั้งปวง ทำให้คลายความยึดมั่นถือมั่นได้ลง จนที่สุดเมื่อมีปัญญาเห็นชอบว่านั่นไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา หรือไม่ใช่ตัวตนของเราแล้ว ตัณหาก็ไม่มีที่ตั้งอยู่ยอมดับไป เมื่อตัณหาดับทุกข์ก็พลอยดับไปด้วย การหยั่งเห็นไตรลักษณ์หรือกฎธรรมชาติดังกล่าว จึงนับว่ามีความสำคัญเพราะนำไปสู่การดับทุกข์ในชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การอธิบายปติมานวิทยาของของเจตีย์ตามหลักไตรลักษณ์ดังกล่าว จึงเป็นการสะท้อนหลักพุทธปรัชญาในเจตีย์ด้วย

ยุคที่มีการสร้างธาตุเจดีย์จำนวนมากไปยังนานาประเทศ มีคติว่าเป็นสร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งคัมภีร์ที่เสนอไว้ข้างต้นรับรองว่าพระธาตุของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันจะถูกนำไปบรรจุในเจดีย์ที่สร้างไว้ในนานาประเทศ การปฏิบัติต่อเจดีย์จึงต้องปฏิบัติด้วยเคารพบูชา และการบูชาเจดีย์จึงเป็นเหมือนการบูชาพระพุทธเจ้าด้วย เมื่อรูปแบบของเจดีย์มีการพัฒนาการจากรูปทรงโศกว่าเป็นรูปทรงหลายแบบในปัจจุบัน เช่น แบบแบบทรงกรวยกลม แบบทรงกรวยเหลี่ยม มีแบบสี่เหลี่ยมมุมย่อ และสี่เหลี่ยมฐานสูง แบบทรงกรวยซ้อนบนฐานสี่เหลี่ยม แบบผสมผสานมณฑปเป็นส่วนฐานล่างโดยมีพระสถูปเจดีย์ซ้อนบนหลังคา แบบทรงปราสาทที่ดัดแปลงมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แบบทรงดอกบัวตูมและพระสถูปเจดีย์แบบทรงเบ็ดเตล็ด และมีวิวัฒนาการทางศิลปะของรูปแบบตั้งแต่มุขแรกในอินเดีย ศรีลังกาและแพร่หลายไปในนานาประเทศโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการสร้างสรรคให้มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละยุคสมัยในแต่ละพื้นที่ ในส่วนของการให้ความหมายทางประติมานวิทยามีการสร้าง ความหมายเหมือนกับศาสนสถานของศาสนาพราหมณ์โดยเฉพาะการนำเรื่องแนวคิดจักรวาลวิทยาหรือแนวคิดเรื่องมณฑลจักรวาลจำลอง และแนวคิดเรื่องการเป็นศูนย์กลางของชีวิตและชุมชนมาใช้ในการสร้างพระธาตุเจดีย์ด้วย

ในส่วนของมิติทางสังคมการเมืองการปกครองในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การสร้างสิทธิธรรมของกษัตริย์ในการปกครองผู้คนให้จงรักภักดีต่างก็สร้างศาสนสถานรวมทั้งเจดีย์ให้สอดคล้องกับคติการปกครองที่สร้างขึ้นโดยเฉพาะคติเรื่องผู้ปกครองเป็นสมมติเทพและเป็นธรรมราชา โดยเฉพาะการเมืองการปกครองในสมัยรัฐจารีต พระธาตุเจดีย์เป็นสิ่งที่ขึ้นโดยผู้ปกครองหรือกษัตริย์และขุนศึกเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการแสดงบารมีในการปกครอง (<https://www.youtube.com/watch?v=igKW589A934> เข้าถึงเมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2565)

ต่อมาในช่วงที่มีการส่งเสริมด้านปริยัติหรือการศึกษาคัมภีร์ได้แพร่หลายมากขึ้นทำให้มีการให้ความหมายตามรูปทรงส่วนต่างๆ ของเจดีย์ตามหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือ ส่วนยอด คือ หยาดน้ำค้าง หมายถึงพระนิพพาน ปลีต้น ปลียอด หมายถึงมรรค 4 ผล 4 ปล้องไฉน บางนัยแสดงถึงจำนวน

พระพุทธรูปเจ้า เช่น 24 พระองค์ 28 พระองค์ หรือแสดงหลักธรรมตามจำนวนปล้อง เช่น บารมี 10 หรือบารมี 30 ทศ มรรคมมีองค์ 8 โลกุตตรธรรม 9 โพชฌงค์ 7 อริยสัจ 4 เป็นต้น ส่วนบัลลังก์ สื่อถึงพุทธอาสน์ ที่ประทับแสดงธรรมของพระพุทธรูปองค์ ส่วนองค์ระฆัง รวมน้องระฆัง คอระฆัง หรือบางแห่งเรียกครุฑพาดู หมายถึง อนัตตา หรือสุญญตา และส่วนฐานของเจดีย์หมายถึงภพภูมิต่างๆ ตามคติทางพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าการให้ความหมายทางประติมานวิทยาเชื่อมโยงกับเรื่องราวในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพุทธประวัติ หลักธรรม ตำนานทางศาสนา และตำนานท้องถิ่น ตลอดจนการสร้างบ้านเมืองของกลุ่มชนที่ผสมผสานกับคติทางพระพุทธศาสนาให้เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมด้วย

บทสรุป

จากความหมายข้างต้นทำให้เห็นว่าคำว่าเจดีย์มีพัฒนาการทางความหมายอย่างต่อเนื่องตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงด้านความหมายตั้งแต่หมายถึงที่ควรบูชาและนารื่นรมย์ตามธรรมชาติ จนถึงสิ่งก่อสร้างที่มีรูปทรงคล้ายลอมฟางมียอดแหลมหรือทรงบาตรคว่ำ พัฒนาการด้านรูปแบบของเจดีย์ตั้งแต่การพูนดินคล้ายหลุมศพจนถึงรูปแบบตามคติของสกุลช่างศิลปะสมัยต่างๆ นั้น แสดงให้เห็นว่าเจดีย์เป็นสิ่งที่มีการพัฒนาควบคู่กับพัฒนาการของศิลปะทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งจากความหมายข้างต้นทำให้ตีความได้ว่าเจดีย์ทางพระพุทธศาสนาหรือพุทธเจดีย์นั้นหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เจดีย์ตามคติทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นคำที่มีความหมายกว้างและลึกซึ้งอาจกล่าวได้ว่าไม่มีรูปแบบตายตัว ส่วนการที่จะทราบได้ว่าเป็นเจดีย์ในวัฒนธรรมใด ต้องศึกษาจากรูปแบบของเจดีย์ที่สืบทอดตามสกุลช่างในยุคสมัยนั้นเป็นเกณฑ์

อนึ่งเนื่องจากเจดีย์เป็นองค์ประกอบสำคัญของศิลปะวัตถุทางพระพุทธศาสนา นอกจากจะสื่อถึงสุนทรียะแล้วยังมีนัยทางประติมานวิทยาที่สามารถศึกษาความหมายเชิงประติมานวิทยาที่จะทำอนประวัติความเป็นมาขององค์ประกอบของเจดีย์ตามแบบสกุลช่างศิลปะสมัยต่างๆ รวมทั้งคติในการสร้างในแต่ละยุคสมัย

ที่สะท้อนถึงอุดมการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคนั้นๆ อีกทั้งการให้ความหมายทางประติมานวิทยา นอกจากจะทำให้ทราบถึงมูลเหตุการสร้าง ตำนานทางพระพุทธศาสนาและเรื่องเล่าในท้องถิ่นประกอบแล้ว ยังแสดงถึงสัญลักษณ์แทนหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาด้วย เจดีย์จึงนับว่าเป็นงานสร้างสรรค์ที่สะท้อนความเป็นพุทธศิลป์ทั้งด้านรูปธรรมและนามธรรม

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2550). **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2513). **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. พระนคร: ศิลปাবรรณาคาร.
- พระโมคคัลลานเถระและพระสุภูติเถระ. (2535). **อภิธาน์ปทีปิ กาและอภิธาน์ปทีปิกาสูจิ**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. (2547). **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2553). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ: ธนัชการพิมพ์ จำกัด.
- พระยาอนุมานราชธน. (2503). **เรื่องเจดีย์**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2560). **รู้เรื่องพระพุทธรูป**. นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2560). **เจดีย์ในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและพลังศรัทธา**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ

สันติ เล็กสุขุม. (2538). **โครงการศิลปะลาวในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____. (2552). **เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (2560). **วัด-เจดีย์ : ไนและนอกเกาะกรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: มติชน.

Martin Wickramasinghe. (1997). **Sinhala Language and Culture Buddhism and Art**. Sri Lanka:Tisara Prakasakayo LTD.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2565). **โครงการบรรยายวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ “พระธาตุเจดีย์กับ**

การเมืองสมัยรัฐจาริต”. สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2565 จาก <https://www.youtube.com/watch?v=igKW589A934>